

Το αναγκαίο κριτήριο για τον Πλάτωνα στην απόκτηση Γνώσης.

Γιώργος Μπουσούτας – Θανάσουλας

2012

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι Σοφιστές εμφανίστηκαν στην Αθήνα του 5^{ου} π. Χ. αιώνα και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της φιλοσοφικής σκέψης της εποχής. Το όνομά τους δηλώνει επαγγελματίες της νόησης που είχαν την απαίτηση να διδάσκουν τον τρόπο χρήσης της. Δεν ήταν 'σοφοί' διότι η λέξη αυτή δεν καθορίζει επάγγελμα αλλά κατάσταση και δεν ήταν φιλόσοφοι με την έννοια της υπομονετικής επιδίωξης της αλήθειας μάλλον, παρά την αισιόδοξη εμπιστοσύνη στην προσωπική ευθυκρισία.¹

Στην μελέτη αυτή θα εντοπίσουμε τα επιχειρήματα του Πλάτωνα, μέσω των λόγων του Σωκράτη, στον διάλογο *Θεαίτητος* με τα οποία απορρίπτει την θέση του σοφιστή Πρωταγόρα ότι "Για όλα τα πράγματα μέτρο είναι ο άνθρωπος, για όσα υπάρχουν ότι υπάρχουν και για όσα δεν υπάρχουν ότι δεν υπάρχουν"(152a).

Στο πρώτο μέρος θα παρουσιαστούν οι σοφιστές και οι παρεμβάσεις που αυτοί πρότειναν για την πολιτική, την θρησκεία, την κοινωνία και την εκπαίδευση για να αποκτήσουμε μια εικόνα της φιλοσοφίας τους. Στην συνέχεια θα αναφερθούμε στα επιχειρήματα κατά της ρήσης του Πρωταγόρα που αναπτύχθηκαν στον διάλογο.

¹ Romilly J.de. *Οι Μεγάλοι Σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, σ. 23

Κεφάλαιο 1^ο

ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΕΣ

Ο όρος 'Σοφιστής' χρησιμοποιείται στα αρχαία κείμενα για να δηλώσει μια ευρύτερη ομάδα διανοητών από αυτή που εμείς σήμερα θεωρούμε. Το ότι εμείς θεωρούμε τους σοφιστές ως ομάδα οφείλεται στην εικόνα που μας έχει μεταφέρει ο Πλάτων και όχι στην αντίληψη που αυτοί είχαν για την σκέψη τους ή την σκέψη κάποιων άλλων.

Ο μόνος από τους στοχαστές αυτούς που αποδέχεται για τον εαυτό του τον όρο 'Σοφιστής' είναι ο Πρωταγόρας, ο οποίος στον ομώνυμο διάλογο του Πλάτωνα χρησιμοποιεί τον όρο για να περιγράψει την επαγγελματική δραστηριότητά του. Η περιγραφή όμως που αυτός κάνει για το επάγγελμά του δεν μας βοηθά να διακρίνουμε το επάγγελμα αυτό από άλλα επαγγέλματα και δεν έχουμε την δυνατότητα να πούμε με βεβαιότητα αν ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί τον όρο αυτό για να εγκαινιάσει ένα νέο επάγγελμα ή αν με τον τρόπο αυτό θέλει να αναγνωριστεί ως ο συνεχιστής μιας αρχαιότερης παράδοσης σοφών.²

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ένα σημαντικό ζήτημα στην μελέτη των Σοφιστών, αυτό των πηγών. Αν και οι περισσότεροι είχαν αξιόλογο συγγραφικό έργο, σήμερα δεν έχουμε στην διάθεσή μας τα έργα τους, αλλά πολύ μικρά αποσπάσματα για τα οποία, στις περισσότερες των περιπτώσεων, δεν μπορούμε να ορίσουμε με βεβαιότητα τον συγγραφέα τους. Για τον λόγο αυτό οι κύριες πηγές πληροφοριών μας είναι τα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη καθώς και των πολιτικών ή ρητορικών αντιπάλων τους με ότι αυτό συνεπάγεται για την ορθή και αδιάβλητη μεταφορά των απόψεών τους. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι πηγές κατά κανόνα με-

² Μπάλλα Χ. "Οι Σοφιστές" στο *Η Ελληνική Φιλοσοφία από την αρχαιότητα έως τον 20ο αιώνα*, σσ. 83 - 84

ροληπτούν υπέρ αυτών που έδρασαν στην Αθήνα και δεν γνωρίζουμε τις απόψεις σοφιστών σε άλλες ελληνικές πόλεις.³

Με τους Σοφιστές η φιλοσοφική σκέψη παίρνει νέα κατεύθυνση. Τα νέα ερωτήματα δεν εστιάζονται στην φύση του Κόσμου και την αναζήτηση της απόλυτης αλήθειας, αλλά στον αν υπάρχει απόλυτη πραγματικότητα αμφισβητώντας την ηθική, την παράδοση, την θρησκεία και την ίδια την πολιτεία. Τα κύρια χαρακτηριστικά της είναι ο εριστικός και δημιουργικός αντίλογος, η ρητορική δεινότητα, ο εγκυκλοπαιδισμός, η πολυμάθεια και η αμφισβήτηση όλων των αξιών που θεωρούνται συμβατικές, ο υποκειμενισμός, ο σχετικισμός, ο μηδενισμός, ο αγνωστικισμός και ο αθεϊσμός.⁴

Κοινό χαρακτηριστικό των Σοφιστών είναι η έμμισθη παροχή μαθημάτων. Ο Πλάτων μάλιστα τους ονομάζει 'έμμισθους κνηηγούς ευπόρων νεαρών'⁵. Στην Αθήνα κανείς Αθηναίος πολίτης, καλής κοινωνικής τάξης, δεν θα δέχονταν να προσφέρει επαγγελματικές υπηρεσίες με αμοιβή. Αυτό όμως δεν ήταν εμπόδιο για τους Σοφιστές, που οι περισσότεροι ήταν μέτοικοι. Όλοι τους ήταν αποκλεισμένοι από την πολιτική δραστηριότητα της πόλης και αντιμετώπιζονταν με περιφρόνηση επειδή πληρώνονταν για την εργασία τους. Κάτι τέτοιο δεν ίσχυε για τον Σωκράτη τον οποίο οι Αθηναίοι θεωρούσαν ισότιμό τους λόγω της καταγωγής και της αφιλοκερδούς συμμετοχής στις συζητήσεις μαζί του.⁶

Η πρώτη παρέμβασή τους έχει σχέση με την εκπαίδευση. Στην Αθήνα του 5^{ου} π. Χ. αιώνα δεν μπορούμε να βρούμε κάτι που θα ονομάζαμε σήμερα ανώτατη εκπαίδευση. Η αριστοκρατική καταγωγή, λόγω της κληρονομικότητας, το παράδειγμα των προγόνων και οι παράδοσεις ήταν σημαντικοί παράγοντες για την εκπαίδευση των νέων. Οι σοφιστές έφεραν μια διαφορετική εκπαίδευση, νοητική. Η εκπαίδευση αυτή επέτρεπε στον καθένα να ξεχωρίσει στην πόλη και στην διοίκησή της. Επειδή ήταν σίγουροι για τα αποτελέσματα αυτής της εκπαίδευσης ζητούσαν χρήματα για να διδάξουν.⁷ Η κλασική εκπαίδευση έτσι, που σταματούσε με την εκμάθηση της γραφής και της ανάγνωσης και είχε άμεση σχέση με την καταγωγή, αντικαθίσταται από μια εκπαίδευση χωρίς τέλος για όλους.

Στην Αθήνα της εποχής κυριαρχούσε η άποψη ότι οι Νόμοι ήταν αποτέλεσμα από την μια, μιας θείας παρέμβασης η οποία δημιούργησε το έθιμο, δηλαδή τους άγραφους νόμους και

³ στο ίδιο σ. 85

⁴ Μανιάτης Γ. *Σύντομη εισαγωγή στην Αρχαία ελληνική φιλοσοφία* σ. 22

⁵ Πλάτων, *Σοφιστής*, 231d

⁶ Veggetti M. *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, σ. 123

⁷ Romilly J. de ο. π. σ. 28

από την άλλη μιας νομοθέτησης ενός ανθρώπου με θεία καταγωγή ο οποίος θέσπισε τους γραπτούς νόμους. Αυτή την άποψη αμφισβήτησαν οι σοφιστές προβάλλοντας την θέση ότι οι νόμοι δεν είναι τίποτε άλλο από μια συμφωνία μεταξύ των πολιτών και αφορούν την διοίκηση και τις σχέσεις τους. Με την διδαχή της ρητορικής στους μαθητές τους, τους έδιναν την δυνατότητα να αναπτύσσουν επιχειρήματα υπέρ των θέσεών τους στις συνελεύσεις του Δήμου ή τα δικαστήρια.⁸

Οι σοφιστές είναι οι πρώτοι δάσκαλοι που ασχολήθηκαν με την γλώσσα. Στην προσπάθειά τους να ορίσουν κανόνες καλού χειρισμού της έκφρασης κατά την διάρκεια των λόγων καθιέρωσαν την χρήση των γενών στα ονόματα και στα επίθετα με βάση την δημιουργία, την έννοια και την εξέλιξη της λέξης.

Η αμφισβήτηση της θείας καταγωγής των Νόμων θέτει έμμεσα και το ερώτημα της ύπαρξης των θεών. Στο ερώτημα αυτό υπήρχαν και οι περισσότερες διαφωνίες μεταξύ των σοφιστών⁹. Ο Κριτίας θεωρούσε αυτονόητη την ύπαρξη των θεών ενώ ο Πρόδικος έλεγε ότι η θρησκεία είναι προϊόν της ανθρώπινης άγνοιας. Η πλέον όμως χαρακτηριστική απάντηση της σοφιστικής σκέψης είναι αυτή του Πρωταγόρα στον ομώνυμο διάλογο. Στην σχετική ερώτηση του Σωκράτη είπε: "Για τους θεούς δεν μπορώ να γνωρίζω τίποτα: ούτε ότι υπάρχουν, ούτε ότι δεν υπάρχουν, ούτε τι μορφή έχουν γιατί είναι πολλά αυτά που εμποδίζουν την γνώση: από τη μια το άδηλο του ζητήματος και από την άλλη η συντομία της ανθρώπινης ζωής"¹⁰.

Η σημαντικότερη όμως καινοτομία τους ήταν η τοποθέτηση του ανθρώπου στο κέντρο του κόσμου. Αυτή μάλιστα η θέση διαφοροποιεί τους σοφιστές στο φιλοσοφικό επίπεδο. Ο Σωκράτης και ο Πλάτωνας αναζητούν την έγκυρη θεμελίωση της Αλήθειας και της ηθικής. Ο Πρωταγόρας στο έργο του *Αλήθεια* ισχυρίζεται ότι: "πάντων χρημάτων μέτρον εστίν άνθρωπος, των μεν όντων ως έστιν, των δε ουκ όντων ως ουκ εστίν". Αυτό σημαίνει ότι το 'είναι' ανάγεται στα φαινόμενα. Δεν υπάρχει αλήθεια πέρα από τις αισθήσεις και τις προσωπικές απόψεις. Η πρόταση ισχύει τόσο για το αισθητό όσο και για τις αρχές και τις αξίες, αν και ορισμένοι μελετητές δεν δέχονται την άποψη αυτή. Οι απόψεις για το ωραίο και το άσχημο, το δίκαιο και το άδικο, το όσιο και το ανόσιο είναι για αυτούς υποκειμενικές και σχετικές έχοντας αξία μόνο για μας τους ίδιους. Έτσι ο άνθρωπος γίνεται κριτής των πάντων και όλες οι απόψεις βρίσκονται στον αέρα. Εκτός όμως από την διαφωνία των μελετητών για τον τομέα ισχύος της

⁸ στο ίδιο σσ. 244 - 247

⁹ Δεν συναντάμε ομοφωνία σε όλα τα ζητήματα στους σοφιστές. Ένα άλλο θέμα διαφωνίες είναι αυτό της προτεραιότητας του νόμου ή της φύσης.

¹⁰ Σκουτερόπουλος Ν. *Η αρχαία σοφιστική - Τα σωζόμενα αποσπάσματα* σ. 35

πρότασης αυτής υπάρχει και μια ακόμη. Αυτή αφορά την έννοια 'Άνθρωπος'. Με αυτή θεωρούμε τον κάθε άνθρωπο ή την Ανθρωπότητα ως σύνολο;

Την πρόταση αυτή του Πρωταγόρα προσπαθεί ο Πλάτωνας να σχολιάσει στον διάλογο *Θεαίτητος*. Το έργο αυτό μπορεί να χρονολογηθεί με περισσότερη ακρίβεια από τους υπόλοιπους διαλόγους. Για τον A. Taylor ο διάλογος αυτός γράφτηκε ως συνεισφορά στην μνήμη του Θεαίτητου λίγο μετά τον θάνατό του και συμπεραίνει ότι πρέπει να ολοκληρώθηκε το 368 ή τις αρχές του 367 π. Χ.. Είναι ο τελευταίος διάλογος στον οποίο προβάλλεται η προσωπικότητα του Σωκράτη¹¹.

¹¹ Taylor A. *Πλάτων - ο άνθρωπος και το έργο του*. σσ. 370 - 371

Κεφάλαιο 2^ο

ΤΑ ΑΝΤΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

Όπως και σε άλλους διαλόγους του Πλάτωνα και στον *Θεαίτητο* το ερώτημα που καλούνται να επεξεργαστούν τα πρόσωπα του έργου διατυπώνεται φαινομενικά τυχαία. Ο Σωκράτης ρωτά τον Θεαίτητο, ο οποίος είναι μαθητής του Θεόδωρου, "τι είναι γνώση". Ο Θεαίτητος απαντά ότι γνώση είναι η γεωμετρία και τα άλλα μαθήματα που του διδάσκει ο Θεόδωρος καθώς και οι τέχνες για να καταλήξει ότι: "όπως τώρα τουλάχιστον είναι φανερό σε μένα η γνώση άλλο δεν είναι από αίσθηση" (151e).

Ο Σωκράτης ορμόμενος από την απάντηση αυτή την συγκρίνει με την θέση του Πρωταγόρα και επιβεβαιώνει την ταυτότητά της κάνοντας μια σειρά ερωτήσεων στον Θεαίτητο και ακολούθως εν μέρει την επιβεβαιώνει με το παράδειγμα του αέρα που κάποιος τον αισθάνεται κρύο ενώ την ίδια στιγμή κάποιος άλλος ζεστό. Σχολιάζοντας το σχετικό εδάφιο ο Taylor μας επισημαίνει ότι η ρήση του Πρωταγόρα παρερμηνεύεται από τον Πλάτωνα¹².

Ο έλεγχος της ρήσης του Πρωταγόρα και της πρότασης του Θεαίτητου αρχίζει στον 161d στίχο. Συνομιλητής εδώ είναι ο Θεόδωρος. Από το σημείο αυτό ο Σωκράτης αρχίζει να διατυπώνει ερωτήματα σχετικά με την ορθότητα της ρήσης του Πρωταγόρα. Η πρώτη παρατήρηση που κάνει είναι ότι ο Πρωταγόρας δεν δίνει την δυνατότητα να γνωρίσουν την αλήθεια και άλλα όντα που αισθάνονται όπως ο χοίρος ή ο κυνοκέφαλος(161c). Στην συνέχεια εκφράζει την γνώμη ότι κακώς θεωρείται σοφός και δάσκαλος ο Πρωταγόρας και πληρώνεται για την διδασκαλία, αφού κάθε άνθρωπος είναι μέτρο της δικής του σοφίας(161e).

Η συζήτηση συνεχίζεται μεταξύ του Σωκράτη και του Θεαίτητου και ο Σωκράτης διατυπώνει το πρώτο αντεπιχείρημα. Με βάση την θέση πως ότι βλέπουμε ή ακούμε είναι για μας γνώση διερωτάται τι συμβαίνει αν ακούει κανείς μια βαρβαρική γλώσσα που δεν την καταλα-

¹² στο ίδιο σ. 376

βαίνει. Αν ισχύει η άποψη του Πρωταγόρα τότε θα έπρεπε ή να πει ότι δεν την ακούει αφού δεν γνωρίζει τι λέγεται ή ότι δεν βλέπει τα γράμματά της επειδή δεν τα γνωρίζει ή αν τα βλέπει ότι γνωρίζει και τι γράφουν. Ο Θεαίτητος αντιλαμβάνεται το λάθος του συλλογισμού και ο Σωκράτης συμφωνεί μαζί του. (163 b-c) .

Το επόμενο αντεπιχείρημα αναφέρεται στην μνήμη. Ο Σωκράτης διερωτάται αν η μνήμη είναι αίσθηση. Δείχνει ότι κάτι που κάποιος γνωρίζει έχει την δυνατότητα να το θυμάται ακόμη και με κλειστά τα μάτια. Άρα ενώ δεν έχει σε ενέργεια κάποιο αισθητήριο όργανο είναι δυνατόν να γνωρίζει κάτι μέσω της μνήμης.(163 d-e).

Κατόπιν ο Σωκράτης σκεπάζοντας το ένα μάτι του ρωτά τους συνομιλητές του αν τώρα γνωρίζει ή δεν γνωρίζει κάτι που ξέρει. Αν η αίσθηση είναι γνώση τότε με το ένα μάτι γνωρίζει, ενώ με το άλλο όχι. Κάτι τέτοιο όμως είναι αδύνατον. (165 b - c). Μετά από μια μικρή προσπάθεια υπεράσπισης της ρήσης του Πρωταγόρα, αναγνωρίζοντας ότι η απουσία του δεν του δίνει την δυνατότητα να υπερασπισθεί την άποψή του, συνεχίζεται η παράθεση αντεπιχειρημάτων.

Αφού οι γνώμες όλων των ανθρώπων είναι σωστές για αυτούς και δεν υπάρχει μια μόνο αλήθεια σημαίνει ότι και η γνώμη του Πρωταγόρα είναι λανθασμένη και η αντίθετη άποψη. Κατά συνέπεια ο Πρωταγόρας θα πρέπει να δεχθεί ως αλήθεια την αντίθετη γνώμη και οι άλλοι αυτή του Πρωταγόρα. (170a - 171c).

Ακολουθεί μια θεωρητική αποδοχή από τον Σωκράτη ότι ο Πρωταγόρας είναι ο σοφότερος όλων επειδή είναι πρεσβύτερος όλων (171d). Η αποδοχή αυτή όμως καταρρίπτεται από τον λόγο του ίδιου του Πρωταγόρα διότι κατ' αυτόν όλοι οι άνθρωποι είναι σοφοί. Τι συμβαίνει όμως στο θέμα των ειδικών γνώσεων, όπως αυτή του γιατρού (171e) ή του νομικού(172a - b);

Το τελευταίο αντεπιχείρημα αφορά την γνώση της ψυχής. Αυτή μέσω των αισθητηρίων οργάνων αισθάνεται και επιλέγει το καταλληλότερο από αυτά κάθε φορά. Δεν είναι όμως κάποιο αισθητήριο όργανο αυτό που θα διακρίνει το 'είναι' από το 'μη-είναι', την ομοιότητα από την ανομοιότητα, την ταυτότητα από την ετερότητα, το ένα από το πλήθος, το άρτιο από το περιττό, αλλά η ίδια η ψυχή (185c - d). Έτσι φτάνει στο συμπέρασμα ότι η ψυχή "άλλα επισκοπεί μόνη της μέσον του εαυτού της, και άλλα μέσον των ικανοτήτων του σώματος" (185 e). Επειδή όμως δέχεται ότι το 'είναι' των πραγμάτων είναι η ουσία τους και η αληθινή γνώση μας για αυτά και αυτό είναι αδύνατο να εντοπιστεί από τις αισθήσεις καταλήγει ότι δεν μπορούμε να φτάσουμε στην γνώση μέσω των αισθήσεων(186e).

Το αναγκαίο κριτήριο για τον Πλάτωνα στην απόκτηση Γνώσης.

Έχοντας απορρίψει την απόκτηση γνώσης μέσω των αισθήσεων ο Θεαίτητος σε σχετική ερώτηση του Σωκράτη θα απαντήσει ότι: "γνώση είναι η αληθινή γνώμη"(187b) και σε αυτό θα συμφωνήσει και ο Σωκράτης.

Επίλογος

Η απάντηση στο ερώτημα αν οι αισθήσεις μας αποκαλύπτουν την αλήθεια δεν έχει δοθεί μέχρι και σήμερα με απόλυτο τρόπο. Η πρόταση του Πρωταγόρα και η αντιπρόταση του Πλάτωνα, μέσω του Σωκράτη, αποτελούν την έναρξη ενός διαλόγου στον οποίο σημαντικές προσωπικότητες έλαβαν και λαμβάνουν μέρος. Ανεξάρτητα από την όποια κατάληξη μπορεί να έχει αυτή η διαμάχη, ο λόγος του Πρωταγόρα θα είναι πάντοτε αυτός που την πυροδότησε. Είναι μια ακόμη ένδειξη του σημαντικού ρόλου της σοφιστικής σκέψης στην φιλοσοφία. Δεν είναι τυχαία η διατύπωση από τον Hegel αρχικά, της ονομασίας της σοφιστικής κίνησης ως 'Διαφωτισμό'.¹³

Ολοκληρώνοντας την εργασία αυτή θα συμφωνήσω με την απογοήτευση του Ν. Σκουτερόπουλου, όπως αυτή εκφράζεται στον πρόλογο του βιβλίου του, για την απώλεια του έργου των σοφιστών και την πιο ολοκληρωμένη εικόνα που θα είχαμε για την φιλοσοφική σκέψη στην αρχαία Ελλάδα, αν είχε σωθεί ακόμη και ένα μικρό μέρος των έργου τους. Αλήθεια δεν θα είχαν ενδιαφέρον οι απαντήσεις του Πρωταγόρα στα αντεπιχειρήματα του Σωκράτη;

¹³ Κύρκος Β. *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*. σ. 51

Βιβλιογραφία

- Κύρκος Β. *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, Παπαδήμα Αθήνα 1979
- Μανιάτης Γ. *Σύντομη εισαγωγή στην Αρχαία ελληνική φιλοσοφία*, ΕΑΠ Πάτρα 2008
- Μπάλλα Χ. "Οι Σοφιστές" στο *Η Ελληνική Φιλοσοφία από την αρχαιότητα έως τον 20ο αιώνα*, ΕΑΠ Πάτρα 2000
- Πλάτων. *Θεαίτητος*, Δαίδαλος Ι Ζαχαρόπουλος Αθήνα χ. χ.
- Σκουτερόπουλος Ν. *Η αρχαία σοφιστική - Τα σωζόμενα αποσπάσματα*, Γνώση Αθήνα 1991
- Romilly J. de. *Οι Μεγάλοι Σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, Καρδαμίτσα Αθήνα 1994
- Taylor A. *Πλάτων - ο άνθρωπος και το έργο του*, ΜΙΕΤ Αθήνα 1992
- Veggetti M. *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, Τραυλός Αθήνα 2003